

WOJCIECH JAWORSKI

Z dziejów
Żydów bieruńskich

„Z dziejów Żydów bieruńskich”

Bieruń Stary należy do najstarszych miast na Górnym Śląsku. O jego założeniu i rozwoju zdecydowało położenie na ważnej drodze handlowej. Żydzi, będący głównie kupcami i rzemieślnikami, znaleźli w nim początkowo dogodne warunki bytowania. Przemiany społeczno-ekonomiczne i rozwój komunikacji w XIX w. ograniczyły rolę miasta do lokalnego ośrodka handlowo-rzemieślniczego. Spowodowały one stopniowe opuszczanie Bierunia przez ludność wyznania mojżeszowego, która szukała zasobniejszych źródeł dochodów. Pomimo stosunkowo małej liczby Żydów mieszkających w mieście na przestrzeni dziejów, przyczynili się oni w znacznym stopniu do jego rozwoju.

Pierwsi Żydzi pojawili się prawdopodobnie na Górnym Śląsku na początku XIII w. W 1226 r. książę opolski Kazimierz I z okazji poświęcenia kościoła w Oleśnie kazał spisać obowiązujące dotychczas opłaty celne. Wezwał do siebie najstarszych mieszkańców Oleśna i kazał swoim urzędnikom wysłuchać ich wypowiedzi złożonych pod przysięgą. Następnie biskup wrocławski Wawrzyniec zatwierdził na podstawie złożonych zeznań prawa celne dla Oleśna i Siewierza pod groźbą klątwy. Z tego dokumentu dowiadujemy się, że należało pobierać cło na rogatkach obu miast od Żydów ciągnących z Moraw na Kujawy, chociażby nie wieźli ze sobą towarów na sprzedaż. Kupcy chrześcijańscy byli zwolnieni z tego rodzaju opłat. Natomiast od przewożonych towarów komory celne pobierały cła — w jednakowej wysokości od chrześcijan i Żydów. Osiedlająca się na Górnym Śląsku ludność wyznania mojżeszowego trudniła się głównie handlem i rzemiosłem, choć w XIII i XIV w. spotykano też Żydów zajmujących się uprawą roli.

Pod względem prawnym miejscowa ludność żydowska podlegała w średniowieczu władzy książąt górnośląskich. Im płaciła podatki, a jej sprawy były rozpatrywane przez sądy książęce. Wraz z utratą suwerenności przez księstwa na Górnym Śląsku zwierzchnictwo nad Żydami w XIV w. przypadło królom czeskim, a od XVI w. także cesarzom habsburskim.

Żydzi osiedlający się od XIII w. w miastach stanowili dużą konkurencję dla chrześcijańskich kupców i rzemieślników. Wywoływało to sprzeciw ze strony tych ostatnich. W 1267 r. pod przewodnictwem kardynała Gwidona z Rzymu odbył się we Wrocławiu synod, na którym zapadły uchwały skierowane przeciw ludności żydowskiej. Nakazano jej mieszkać w miastach śląskich w osobnych dzielnicach, nosić wyraźne oznaczenie na ubraniach, zakazano utrzymywać kontaktów towarzyskich z chrześcijanami, sprzedawać im towary spożywcze, trzymać służbę chrześcijańską, a zezwolono jedynie na posiadanie jednej synagogi w mieście. W XIV—XV w. rzemiosło żydowskie zostaje ograniczane przez cechy.

Jednak wszystkie te prawne ograniczenia nie wystarczają by pozbyć się ludności wyznania mojżeszowego z miast śląskich. W średniowieczu Żydzi niejednokrotnie padali ofiarą tumultów. Często też ich z nich wypędzano. Jednak po kilku lub kilkunastu latach wracali do miast. Decydowały o tym względy ekonomiczne, bowiem Żydzi byli czynnikiem rozwijającym handel i rzemiosło.

W związku z panującą epidemią „czarnej śmierci” w 1349 r. oskarżono ich o spowodowanie zarazy i wypędzono z wielu miast górnośląskich. W 1453 r. wobec zagrożenia chrześcijaństwa przez Turków i zdobycia Konstantynopola papież Mikołaj V wysłał do Niemiec i Polski włoskiego franciszkanina Jana Kapistrana, aby zachęcał wiernych do wyprawy przeciw Turkom. Podczas jego pobytu we Wrocławiu oskarżono miejscowych Żydów o zbeszczeszczenie hostii i uwięziono część z nich. Król czeski Władysław Pogrobowiec wyznaczył trzech komisarzy — pod przewodnictwem Kapistrana — do osądzenia pojmanych Żydów. Spośród nich 41 skazano na spalenie na stosie, a pozostałych wygnano z miasta. Podczas przejazdu franciszkanina z Wrocławia do Krakowa, rady miast górnośląskich podejmowały uchwały o wypędzeniu niewiernych Żydów. Od połowy XV w.

„Z dziejów Żydów bieruńskich”

na prawym brzegu Odry istniały jedynie niewielkie skupiska ludności wyznania mojżeszowego. Walczyły one z mieszczanami chrześcijańskimi, często ratując się przed wygnaniem wysokimi daninami. W 1535 r. w Karniowie oskarżono Żydów o dokonywanie czarów. Pojmany skazano na spalenie na stosie, a pozostałych wypędzono z miasta.

W tym czasie również rady pozostałych miast górnośląskich podejmowały uchwały o wygnaniu ludności wyznania mojżeszowego. Do opuszczenia przez ludność żydowską Górnego Śląska przyczynił się też edykt cesarski z 1559 r. nakazujący wypędzenie Żydów ze wszystkich ziem dziedzicznych Habsburgów. Wykonano go w latach 1582—1588.

Położenie prawne ludności wyznania mojżeszowego na Górnym Śląsku zmieniło się zasadniczo dopiero w 1648 r. w wyniku zawarcia pokoju westfalskiego. Zwierzchność nad Żydami została wówczas przekazana właścicielom ziem, na których mieszkali. Na przełomie XVI i XVII w. zaczęli osiedlać się w miastach górnośląskich Izraelici z Zachodniej Małopolski, przybywający głównie z Będzina, Chrzanowa, Kazimierza pod Krakowem, Olkusza i Oświęcimia. Postanowienia pokoju z 1648 r. umożliwiły magnatom górnośląskim sprowadzenie Żydów do swoich dóbr w celu ożywienia gospodarki. Na terenie Księstwa Pszczyńskiego browary i gorzelnie do lat dwudziestych XVIII w. były dzierżawione przez okolicznych Żydów.

Cesarz Karol VI (1711—1740) wprowadził jednak we wszystkich krajach swojego państwa, w tym także i na Górnym Śląsku, ograniczenia w zawieraniu małżeństw żydowskich. Odtąd wolno było się żenić tylko najstarszemu synowi w rodzinie i to za specjalnym pozwoleniem. Polecił on wysiedlić ludność wyznania mojżeszowego z centrów miast i skupić ją w osobnych dzielnicach. Władza miejscowa miała zamienić cmentarze, bóżnice, domy i place żydowskie na posesje chrześcijańskie wraz ze zmianą własności.

Mimo sprzeciwu lokalnych władz, zainteresowanych rozwojem handlu i rzemiosła, rozkaz wykonano około 1730 r. Stworzono także wówczas samodzielne gminy żydowskie, z własnymi prawami i bez możliwości tworzenia nadrzędnych struktur.

W rezultacie pierwszej wojny śląskiej, w 1742 r. Górny Śląsk znalazł się w granicach Królestwa Pruskiego. Fryderyk II (1740—1786) dążył w swej polityce względem Żydów do zmniejszenia ich liczby, ograniczenia prawa wykonywania wielu zawodów oraz uzyskania od nich maksymalnych ilości pieniędzy. Początkowo tylko najstarszy syn z rodziny żydowskiej mógł się żenić, przy czym musiał wnieść wysoką opłatę za zezwolenie.

W 1750 r. dopuszczono ludność wyznania mojżeszowego do akcyzowanych miast Górnego Śląska, aby ożywić w nich handel. Podniesiono jednocześnie do czterech liczbę synów z rodzin żydowskich, którym było dozwolone małżeństwo. W miastach nie wolno im było uprawiać handlu przynoszącego duże zyski: suknem, wełną, przędzą i skórą. Tylko we wsiach górnośląskich wolno było osiedlać się Żydom w charakterze karczmarzy, piekarzy, rzeźników, dzierżawców dworskich browarów i gorzelników.

W drugiej połowie XVIII w. karczmy w posiadłościach górnośląskich feudałów dzierżawili wyłącznie Żydzi. W 1751 r. Kamara Wrocławska podzieliła kupców żydowskich mieszkających na Śląsku na pięć kategorii, z których dwie pierwsze cieszyły się względną swobodą prowadzenia handlu i opieką władzy. Przybywający do miast na targi i jarmarki handlarze żydowscy musieli opłacać każdy dzień pobytu. Handlem detalicznym mogli się trudnić jedynie najbogatsi członkowie gmin wyznaniowych płacący, specjalne podatki.

Pozostali mogli prowadzić sprzedaż detaliczną jedynie w dniach jarmarków i to tylko na prowizorycznych straganach. Równouprawnieni przez państwo handlarze żydowscy byli jednak dyskryminowani przez organizacje kupieckie, które pragnęły ograniczyć ich liczbę i rozmiary handlu. W odpowiedzi na to Żydzi zakładali spółki, w których handlowało kilku

„Z dziejów Żydów bieruńskich”

kupców na podstawie koncesji jednego uprzywilejowanego wspólnika. Spółki te posiadały większy kapitał niż chrześcijańskie i mogły prowadzić bardziej elastyczny handel.

Utrzymywały one często kontakty z kupcami żydowskimi z Rzeczypospolitej. Edykt Fryderyka II z 20 września 1779 r. nakazywał wszystkim Żydom górnośląskim opuszczenie wsi i przeniesienie się do miast, gdzie mogli zajmować się wyłącznie handlem. Zakaz został cofnięty w 1787 r. o uwagi na zbyt wielkie szkody jakie przynosił wielkim właścicielom ziemskim. Zarządzenie Kamery Wrocławskiej z 17 sierpnia 1780 r. usuwało z Górnego Śląska ludność wyznania mojżeszowego, która osiedliło się na nim w ostatnich latach.

Stworzono wówczas pięć punktów przesiedleńczych, które zlokalizowano w: Bieruniu, Lublińcu, Mikołowie, Mysłowicach i Tarnowskich Górach.

W końcu XVIII w. wzrosła rola kupiectwa żydowskiego na Górnym Śląsku na skutek ogólnego rozwoju handlu oraz tolerancyjnej polityki władz państwowych w stosunku do zamożnych Żydów, które widziały w nich jeden z czynników ożywienia gospodarczego oraz dodatkowe źródło dochodów. Kupcy żydowscy opanowali wówczas lokalny handel płótnem i sukniem. Pośredniczyli oni także w wymianie handlowej pomiędzy Górnym Śląskiem a Małopolską, sprowadzając głównie: wełnę, воск, miód i woły, a w okresach nieurodzaju — zboże. Natomiast na rynki Rzeczypospolitej wysyłali wyroby przemysłowe.

Minister prowincji śląskiej Hoym wskazał wówczas że obniżka cen artykułów włókienniczych na rynku wewnętrznym wynikała z olbrzymiego obrotu tymi towarami przez górnośląskich kupców żydowskich. W 1801 r. nałożono na każdego Żyda trudniącego się handlem detalicznym dodatkowe podatki. W 1791 r. władze pruskie zezwoliły Żydom na wstępowanie do cechów rzemieślniczych, ale chrześcijańscy starsi cechowi nie chcieli ich przyjmować.

Okres przemian społeczno-ekonomicznych w Europie na przełomie XVIII i XIX w., wpływ idei Wielkiej Rewolucji Francuskiej oraz wojen napoleońskich znalazł odbicie w zasadniczej zmianie położenia prawnego ludności żydowskiej w Królestwie Pruskim. Edykt emancypacyjny z 11 marca 1812 r. nadawał Żydom prawa obywatelskie, równocześnie nakazując przyjęcie im nazwisk. Prawa obywatelskie ludności wyznania mojżeszowego zostały potwierdzone przez okrojowaną konstytucję pruską z 1815 r.

Bieruń leżał od średniowiecza na ważnym szlaku handlowym wiodącym z Wrocławia przez Opole, Pyskowice, Gliwice, Mikołów do Krakowa. Sprzyjało to osiedlaniu się w mieście kupców i rzemieślników, w tym i żydowskich. Brak jednak danych pozwalających na ustalenie roku przybycia do Bierunia pierwszych Żydów.

W sąsiednich miejscowościach Górnego Śląska wyznawcy judaizmu pojawili się w XVII w.: w Mikołowie w 1674 r., w Mysłowicach w 1628 r., w Pszczynie w 1663 r., a w Tychach w 1644 r. Można na tej podstawie przypuszczać, że żydowscy kupcy i rzemieślnicy mieszkali w Bieruniu Starym najpóźniej od przełomu XVII i XVIII w. Przybyli oni do miasta z Rzeczypospolitej, prawdopodobnie głównie z sąsiedniego Oświęcimia, gdzie już w XVI w. tworzyli dużą kolonię. W pierwszej połowie XVIII w. ich liczba w Bieruniu nie przekraczała kilkunastu osób, z uwagi na panujący wówczas na Górnym Śląsku zastój ekonomiczny.

Dopiero po zajęciu Śląska przez Prusy nastąpiło pewne ożywienie gospodarcze. W połowie XVIII w. kilkudziesięcioosobowa społeczność żydowska założyła w Bieruniu gminę wyznaniową, która jednak nie była zalegalizowana przez władze państwowe. Salę modlitwy urządzono w prywatnym domu. Wówczas to utworzono również cheder (elementarną żydowską szkołę religijną), w której obok zasad wyznania mojżeszowego nauczano historii i literatury żydowskiej oraz języka hebrajskiego.

„Z dziejów Żydów bieruńskich”

W 1778 r. założono na przedmieściu Wit (przy dzisiejszej ulicy Wita) cmentarz żydowski. Obecnie jest on znacznie zdewastowany. Jego powierzchnia wynosi około 950 metrów kwadratowych. Cmentarz jest otoczony kamiennym murem, wzniesionym w końcu XIX w.

Kształt cmentarza, konfiguracja terenu oraz rozmieszczenie nagrobków wskazuje, że składał się on z dwóch części. Starsza (wschodnia) o powierzchni około 600 metrów kwadratowych pochodzi z końca XVIII w., a młodsza (zachodnia) o powierzchni około 350 metrów z połowy XIX w. Do naszych czasów zachowało się jedynie 47 nie zniszczonych płyt nagrobnych. Najstarsze z nich pochodzą z końca XVIII w. i wykonane są z piaskowca, a najmłodsze, granitowe z okresu międzywojennego. Nagrobki z przełomu XIX i XX w. były wykonywane przez zakłady kamieniarskie: M. Pick z Gliwic, K. Pokorny i Rosenthal z Katowic oraz A. J. Wulkan z Oświęcimia. Kształt steli nagrobnych jest mało zróżnicowany.

Najstarsze są prostokątne, a od połowy XIX w. pojawiają się stelle z górnymi bokami zakończonymi półokrągło lub łukowato. W latach 1918—1939 płyty nagrobne zostały zastąpione przez ostrosłupy o podstawach kwadratu. Większość zachowanych nagrobków nie posiada żadnych elementów zdobniczych. Na kilkunastu płytach występują skromne w formie ornamenty geometryczno-roślinne. Jedynie osiem nagrobków pochodzących z przełomu XIX i XX w. ma w górnej części płaskorzeźby: dwie dłonie (2 nagrobki), gałązka winorośli (2), świecznik trzyramienny ze złamanymi świeczkami (1) i złamana wierzba-palma (3).

Wskazują one na istnienie wówczas silnych związków miejscowych Żydów ze swoimi współwyznawcami z Małopolski, gdzie prawie wszystkie nagrobki pochodzące z przełomu XIX i XX w. posiadały płaskorzeźby. Na płytach nagrobnych do lat trzydziestych XIX w. występują jedynie napisy w języku hebrajskim, a później są one dwujęzyczne, hebrajskie i niemieckie. Na nagrobkach z okresu międzywojennego napisy hebrajskie nabrały jedynie charakteru tradycyjnego, a główne znaczenie posiadają napisy w języku niemieckim.

Najczęściej spotykanymi nazwiskami na nagrobkach są: Boriński, Gruenpeter, Koplowitz, Miedźwiński i Tichauer.

Wraz z uzyskaniem w 1812 r. przez ludność żydowską w Prusach równouprawnienia, została zalegalizowana gmina wyznania mojżeszowego w Bieruniu Starym. W tym też roku wzniesiono murowaną synagogę (bóżnicę), która stanowiła część prywatnego budynku mieszkalnego. Oprócz miasta kahał (żydowska gmina wyznaniowa) obejmował tym zasięgiem starozakonnych żyjących w okolicznych wsiach.

Polityka tolerancji religijnej prowadzona przez władze Królestwa Pruskiego od początku XIX w. doprowadziła do prawie zupełnej asymilacji ludności wyznania mojżeszowego, która pod względem językowym i kulturalnym stapiała się z ludnością niemiecką. Jedynym czynnikiem wyróżniającym ją pozostało wyznanie.

Asymilację Żydów w Prusach przyspieszały zarządzenia administracyjne. Dnia 19 lipca 1821 r. zabroniono składać podpisy w języku hebrajskim, a 30 sierpnia 1824 r. zrównano w prawach szkoły żydowskie z ogólnopruskimi. Dnia 23 lipca 1847 r. Fryderyk Wilhelm IV (1840—1861) wydał ustawę zrównującą w prawach politycznych i obywatelskich ludność wyznania mojżeszowego z chrześcijanami. Unormowała ona także stan prawny żydowskich gmin wyznaniowych w Prusach. Organem ustawodawczo-kontrolnym kahału była reprezentacja (rada), składająca się od 9 do 27 członków wyłanianych w wyborach.

Czynne i bierne prawo wyborcze posiadali mężczyźni, płatnicy podatku gminnego w danym kahał. Członkowie rady wybierali przełożenie (zarząd), który liczył od 3 do 7 członków. Nie mogli oni być jednocześnie członkami rady. Kadencja członków rady i zarządu trwała 6 lat, przy czym co 3 lata wymianie ulegała połowa ich składu w drodze

„Z dziejów Żydów bieruńskich”

wyborów. Na czele rady i zarządu stali prezesi, którzy koordynowali pracę organów. W razie śmierci lub wyprowadzenia się z obszaru gminy członków obu organów przeprowadzano wybory uzupełniające. W wielkich kahałach obok członków reprezentacji i przełożenia wybierano ich zastępców, na okres 3 lat. Pełnienie obowiązków członków obu organów było honorowe. Wielkość rady i zarządu była uzależniona od wielkości danej gminy wyznaniowej.

Do płacenia podatku gminnego były zobowiązane wszystkie głowy rodzin żydowskich zamieszkujących obszar kahału. Jego wysokość była uzależniona od wysokości dochodu.

Jeżeli płatnik uchylał się od wnoszenia należności, wówczas przy jego ściąganiu gmina wyznaniowa uzyskiwała pomoc ze strony administracji państwowej i samorządowej. Rabin był wyłaniany w drodze wyborów o ordynacji identycznej jak przy powoływaniu reprezentacji. Kandydat musiał posiadać wykształcenie akademickie lub równorzędne, biegłą znajomość języka niemieckiego i hebrajskiego. W zależności od wielkości kahału i jego możliwości finansowych zatrudniano także innych urzędników religijnych:

podrabinów, kantorów i szamesów oraz pracowników administracyjnych. Osoby pełniące obowiązki urzędników religijnych i administracyjnych otrzymywały pensje od kahału. Każda żydowska gmina wyznaniowa w Królestwie Pruskim posiadała swobodę w ustalaniu szczegółowego statutu, zgodnego z własnymi potrzebami i możliwościami finansowymi.

Kahały były autonomiczne i nie posiadały możliwości tworzenia struktur nadrzędnych. Gospodarka kahału była oparta o budżet roczny uchwalany przez reprezentację. Wybierani członkowie rady, zarządu i rabini byli zatwierdzani na stanowiska przez władze rejencji, która kontrolowała też finansową stronę działalności kahału. Nowo powstała żydowska gmina wyznaniowa musiała być zalegalizowana przez władze rejencji, która kontrolowała też finansową stronę działalności kahału.

Nowo powstała żydowska gmina wyznaniowa musiała być zalegalizowana przez prezydium danej rejencji. Ustawa z 1847 r. obowiązywała na Górnym Śląsku do wybuchu II wojny światowej, pomimo wielu prób podejmowanych przez kahały polskiej jego części w okresie międzywojennym.

W 1825 r. W Bieruniu żyło 90 Żydów, co stanowiło 11,5% ogółu jego mieszkańców. W latach dwudziestych XIX w. przekształcono istniejącą w mieście żydowską szkołę prywatną na szkołę komunalną, która obok religii nauczała przedmiotów świeckich. Koniunktura gospodarcza na Górnym Śląsku w pierwszej połowie XIX w. sprzyjała rozwojowi miasta i osadnictwu żydowskiemu. We wsiach należących do kahału bieruńskiego ludność wyznania mojżeszowego osiedliła się w pierwszych latach XIX w., przybywając głównie z ubogich miast Galicji Zachodniej. Trudniła się ona handlem detalicznym, rzemiosłem i szynkarstwem. Wówczas to karczmę w Łędzinach założył Salomon Tichauer.

Rozwój gospodarki towarowo-pieniężnej oraz związany z tym wzrost dochodów rolniczej ludności Górnego Śląska w pierwszej połowie XIX w. powodowały duży popyt na towary i usługi rzemieślnicze. Brak szybkiej komunikacji i transportu towarowego zmuszały ludność miejscową do zaspokajania potrzeb u żydowskich kupców i rzemieślników, którzy wykazywali się znaczną przedsiębiorczością. Umożliwiło to stosunkowo dość znaczne liczebnie osadnictwo Żydów.

W 1840 r. w Bieruniu Starym mieszkały 103 osoby wyznania mojżeszowego, które stanowiły 8,5% w strukturze ludności miasta. W tym samym roku do starobieruńskiego kahału należało, jeszcze 254 Żydów z okolicznych wsi, z których: w Bojszowach żyło 8, Chełmie Małym i Wielkim — 20, Cielmicach — 3, Dzieńkowicach — 31, Imielinie — 25, Jedlinie — 2, Kopciowicach — 10, Kosztowach — 29, Krasowach — 5, Łędzinach — 37, Porombku — 8, Urbanowicach — 3, Wesolej — 10 i Zabrzegu — 63.

„Z dziejów Żydów bieruńskich”

Żydowska gmina wyznaniowa w Bieruniu Starym obejmowała więc całą zachodnią część ówczesnego powiatu pszczyńskiego. Do połowy XIX w., czyli do czasu założenia własnej gminy wyznaniowej także Izraelici zamieszkali w Mysłowicach należeli do starobieruńskiego kahału.

W latach 1847—1914 ludność żydowska na Górnym Śląsku była całkowicie zasymilowana. Jej językiem codziennym był niemiecki, a znajomość hebrajskiego ograniczała się głównie do urzędników religijnych gmin wyznaniowych. Sytuacja ta znalazła odbicie w napisach na nagrobkach, w tym i na cmentarzu starobieruńskim.

Rozwój kapitalistycznych stosunków produkcji i wymiany oraz tolerancyjna polityka religijna władz pruskich doprowadziła do znaczących przemian górnośląskiej ludności wyznania mojżeszowego. W połowie XIX w. pojawiła się wśród niej liczna grupa inteligencji, której udział w strukturze społecznej Żydów miał stałą tendencję wzrostową aż do wybuchu I wojny światowej. Proces ten był uwarunkowany silną dążnością starozakonnych do zdobywania wykształcenia akademickiego. Podejmowali oni pracę w administracji państwowej, adwokaturze, sądownictwie oraz przemyśle i handlu, jako kadra inżynieryjno-biurowa. Obok inteligencji, ważną rolę odgrywała w tym okresie burżuazja wyznania mojżeszowego, która wywodziła się z bogatego kupiectwa inwestującego w różnorakie przedsięwzięcia przemysłowe i handel hurtowy. Nie doszło jednak w tym czasie do powstania żydowskiej klasy robotniczej na Górnym Śląsku.

Przepisy religijne zabraniały Żydom pracy w soboty i inne święta judaizmu, co praktycznie uniemożliwiało podjęcie przez nich pracy w wielkich i średnich zakładach przemysłowych, których właścicielami byli w większości chrześcijanie. Pod względem majątkowych największa liczba ludności żydowskiej należała do średniozamożnych.

Budowa sieci kolejowej na Górnym Śląsku (od połowy XIX w.), stały wzrost fabrycznej produkcji artykułów konsumpcyjnych oraz rozwój handlu hurtowego rujnowały drobnych kupców i rzemieślników żydowskich.

Powodowało to stały odpływ Żydów z Górnego Śląska do centralnych regionów II Rzeszy Niemieckiej, Europy Zachodniej i obu Ameryk. Jedynie w Bytomiu, Gliwicach i Katowicach rosła liczba Izraelitów w drugiej połowie XIX w., bowiem te miasta były ważnymi centrami handlu i usług w regionie. Napływała do nich ludność wyznania mojżeszowego z Królestwa Polskiego i Galicji, dążąca do poprawy swej sytuacji materialnej.

Wśród części zasymilowanych Żydów górnośląskich w latach osiemdziesiątych XIX w. doszło do odrodzenia narodowego. Jego przejawem było zorganizowanie pierwszej w świecie konferencji miłośników „Syjonu” w Katowicach w dniach 5—11 listopada 1884 r.

Jej uczestnikami, obok górnośląskich, byli Żydzi z Cesarstwa Niemieckiego, Rosyjskiego wraz z Królestwem Polskim. Od końca XIX w. ludność wyznania mojżeszowego tworzyła liczne stowarzyszenia charytatywne, oświatowe i kulturalne. Na początku XX w. powstały na Górnym Śląsku pierwsze organizacje syjonistyczne, o charakterze partii politycznych.

Jednak w okresach kampanii politycznych, Żydzi górnośląscy opowiadali się aż do wybuchu I wojny światowej zawsze po stronie niemieckich liberałów, nie podejmując samodzielnej walki o miejsca w radach gminnych i miejskich, sejmie pruskim oraz niemieckim.

W 1888 r. w Gliwicach na zjeździe delegatów gmin żydowskich rejencji opolskiej powołano do życia „Synagogen-Gemeinden Verbami des Regierungsbezirks Oppeln (Związek Gmin Synagodalnych Rejencji Opolskiej. Jego działalność ograniczała się do koordynowania działalności dobroczynnej i kulturalno-oświatowej górnośląskich kahałów. W 1893 r. Związek założył w Rybniku żydowski dom sierot.

„Z dziejów Żydów bieruńskich”

W 1859 r. zbudowano linię kolejową łączącą Mysłówice z Bieruniem Nowym, a w 1863 r. połączono ją z siecią kolejową Galicji przez budowę odcinka z Bierunia Nowego do Oświęcimia. Wcześniej, bo w 1847 r. ukończono budowę linii kolejowej z Wrocławia do Mysłowic, która w tym samym roku uzyskała połączenie z Krakowem i w 1859 r. z koleją warszawsko-wiedeńską. Dzięki budowie kolei żelaznej Górny Śląsk uzyskał dogodne połączenia komunikacyjne z Galicją, Królestwem Polskim i resztą Prus.

Dawny szlak handlowy prowadzący przez Bieruń ze Śląska do Krakowa stracił swe znaczenie. Miasto znalazło się na uboczu wielkich przemian społeczno-ekonomicznych Górnego Śląska w XIX w. Spowodowało to trwający od lat osiemdziesiątych XIX w. odpływ ludności żydowskiej, której źródła dochodów ulegały stałemu zmniejszeniu. W 1861 r. w Bieruniu Starym mieszkało 81 osób wyznania mojżeszowego, w 1871 r. — 90, w 1885 r. — 93, w 1895 r. — 46, w 1905 r. — 17 i w 1910 r. — 15. Równie szybko zmniejszała się liczba członków całego kahału starobieruńskiego. W 1861 r. liczył on jeszcze 425 wiernych, w 1871 r. — 384, w 1885 r. — 313, w 1895 r. — 278, w 1905 r. — 195 i w 1910 r. — 157.

Do końca XIX w. Bieruń Stary był największym skupiskiem ludności wyznania mojżeszowego na obszarze gminy. Na początku XX w. (1905 i 1910 r.), wraz z pogłębiającym się upadkiem ekonomicznym miasta, większą liczbą zamieszkałych w nich Żydów mogły się wykazać: Imielin (odpowiednio 41, 20). Jedlina (18, 18), Kosztowy (22, 21), Łędziny (29, 24) i Nowy Bieruń (21, 24).

W 1853 r. Żydzi starobieruńscy trudnili się głównie rzemiosłem, a jedynie dla trzech rodzin z dziewiętnastu ówczesnie zamieszkałych w Bieruniu źródło dochodu stanowił handel. Wobec szybkiego upadku rzemiosła na Górnym Śląsku w drugiej połowie XIX w., związanego z rozwojem produkcji fabrycznej, w 1909 r. cztery żyjące w mieście rodziny żydowskie utrzymywały się z handlu. Były nimi rodziny: Wolfa Blumenfelda, Amalii Weichmann z domu Ehrlich, Salomona Tichauera i Martina Weisenberga. Podobny proces społeczny przebiegał we wsiach należących do kahału starobieruńskiego.

Obok handlu, ważnym źródłem utrzymania Żydów było wówczas szynkarstwo. Pod względem majątkowym Żydzi starobieruńscy należeli do średniozamożnych obywateli miasta.

Dnia 28 stycznia 1855 r. rada żydowskiej gminy wyznaniowej w Bieruniu Starym uchwaliła statut, zgodny z ustawą z 1847 r., który zatwierdziło Nadprezydium Prowincji Śląskiej we Wrocławiu 31 marca tego samego roku. Zarząd gminy miał składać się z pięciu osób, a rada z piętnastu. W 1855 r. członkami przełożeństwa byli: Abraham Wachsner, Israel Staub, Mendel Staub, Wilhelm Frey i Isaak Fraenkl.

W wyniku wyborów do zarządu, które odbyły się dnia 3 stycznia 1859 r. w jego skład weszli: Moritz Ehrlich, Wolf Ehrlich i M. Wachsner. Jednak zmniejszająca się liczba członków kahału starobieruńskiego zmusiła jego władze do zmiany statutu w miejscu określającym liczbę członków obu organów. Podjęto ją uchwałą rady z 28 stycznia 1876 r., która została zatwierdzona przez Nadprezydium Prowincji Śląskiej we Wrocławiu 17 czerwca tego samego roku. Wówczas to liczbę członków reprezentacji zmniejszono do 9, a przełożeństwa do 3. W 1876 r. członkami zarządu byli: Abraham Wachsner, Israel Staub i Loebel Tichauer. Na początku XIX w. funkcję prezesa przełożeństwa pełnił Salomon Tichauer. Urząd kantora w połowie XIX w. pełnił Herman Guttmann, a od 1867 r. do pierwszych lat XX w. Efroim Neufeld. Na początku XX w. obowiązki rabina kahału starobieruńskiego wypełniał rabin mysłowicki dr Norden.

Mała liczebność gminy żydowskiej w Bieruniu Starym, a co za tym idzie i wysokość dochodów, nie pozwalała na zatrudnienie własnego rabina i większej liczby urzędników

„Z dziejów Żydów bieruńskich”

religijnych. W latach 1873—1903 pisarzem i kasjerem był Nathan Miedźwiński (1841—1903). Na początku XX w. założono filię kahału starobieruńskiego w Łędzinach, z uwagi na dużą liczbę mieszkających tam Żydów. Sala modlitwy znajdowała się w gospodzie Adolfa Weissmanna, który stał także wówczas na czele podkahału.

W 1853 r. prywatna żydowska szkoła w Bieruniu Starym uzyskała status szkoły komunalnej. Uczęszczało do niej wówczas 14 dzieci, a nauczycielem był Marcus Loebmann. W 1877 r. szkoła uległa likwidacji, a dzieci żydowskie odtąd uczęszczały do miejskiej szkoły ewangelickiej. Jednak by kontynuować religijne wychowanie dzieci, żydowska gmina wyznaniowa w Bieruniu Starym utworzyła cheder, który był utrzymywany z własnych funduszy. Religii i języka hebrajskiego nauczał w nim Jakub Weissmann. Istniał on aż do wybuchu I wojny światowej.

W końcu XIX w. powstały w Bieruniu żydowskie organizacje charytatywne: Izraelicki Związek Pielęgnowania Chorych i Pogrzebowy „Chewra Kadisza” i Juedische Frauenverein (Związek Kobiet Żydowskich). Pierwszy z nich finansował pogrzeby ubogich Żydów z terenu kahału i opiekował się chorymi. Natomiast drugi udzielał pomocy finansowej i w naturze ubogim współwyznawcom. Pełniły one też funkcje organizacji towarzyskich.

Lata I wojny światowej nie wpłynęły zasadniczo na położenie ludności wyznania mojżeszowego na Górnym Śląsku. W latach 1914—1918 zachodnia część sąsiedniego Zagłębia Dąbrowskiego była okupowana przez wojska niemieckie. Pozwoliło to osiedlić się dużej liczbie Żydów z Będzina, Czeladzi i Sosnowca we wsiach i miastach górnośląskich.

Jednak Bieruń Stary i okolice, ze względu na małe znaczenie gospodarcze, nie stanowiły atrakcyjnego miejsca osiedlenia się ludności żydowskiej. Zasadniczą cezurę w dziejach Żydów górnośląskich stanowi przyłączenie zachodnio-południowej części regionu do Rzeczypospolitej Polskiej w czerwcu 1922 r. Wówczas wiele osób wyznania mojżeszowego, czując silne związki z kulturą niemiecką opuściło polski Górny Śląsk i przeniosło się do Niemiec. Wśród Żydów opuszczających powstałe województwo śląskie dominowała inteligencja i burżuazja. przybywały natomiast na ich miejsce, głównie rzesze ubogiej ludności żydowskiej z byłej Kongresówki i Galicji, szukające poprawy swej sytuacji ekonomicznej. W okresie międzywojennym zaczęła się kształtować w polskiej części Górnego Śląska żydowska klasa robotnicza. W latach 1922—1939 nastąpił w województwie śląskim rozwój żydowskich organizacji: zawodowych, społecznych, politycznych, charytatywnych, towarzyskich i aportowych. Wiązało się z tym odrodzenie poczucia świadomości narodowej Żydów, któremu sprzyjał ruch syjonistyczny. Gminy żydowskie ograniczały swą działalność do pracy: oświatowej, religijnej i dobroczynnej. Pragnąc kontynuować tradycje sprzed I wojny światowej delegaci górnośląskich kahałów w lipcu 1922 r. powołali do życia w Katowicach „Verband der Synagogen — und Kultusgemeinden der Wojewodschaft Oberschlesien” (Związek Synagodalnych Gmin Wyznaniowych Województwa Górnośląskiego), którego założycielem i prezesem był dr Ezechiel Zivier (1868—1924), historyk i archiwista księcia pszczyńskiego, pełniący jednocześnie funkcję członka tymczasowego zarządu kahału pszczyńskiego.

Do zarządu związku należeli także rabini: chorzowski dr Goldschmidt, katowicki dr Louis Lewin, mysłowicki dr Bassfreund i tarnogórski dr Michatz. Władze województwa śląskiego nie zarejestrowały związku, wobec braku podstaw prawnych jego działania w świetle obowiązującej ustawy z 1847 r. Wraz z opuszczeniem polskiego Górnego Śląska w latach 1922—24 przez wymienionych rabinów oraz śmiercią Ziviera, organizacja zaprzestała działalności.

„Z dziejów Żydów bieruńskich”

Po przyłączeniu do Polski części Górnego Śląska także znaczna liczba Żydów starobieruńskich opuściła swe dotychczasowe siedziby przenosząc się do Niemiec.

W 1923 r. do żydowskiej gminy wyznaniowej w Bieruniu Starym należało 84 wiernych. Według spisu powszechnego ludności z 1931 r. tylko 2 osoby wyznania mojżeszowego mieszkały w mieście, a pozostałych 69 w okolicznych wsiach, w tym: w Bijasowicach — 1, Chełmie Wielkim — 2, Dzieńkowicach — 3, Imielinie — 34, Jedlinie — 5, Kosztowach — 5, Krasowach — 2, Lędzinach — 9 i Nowym Bieruniu — 8.

W 1933 r. liczba członków kahału starobieruńskiego spadła do 68 osób. W marcu 1939 r. w obrębie gminy żydowskiej w Bieruniu mieszkało około 70 wyznawców judaizmu. Głównym skupiskiem Żydów na obszarze kahału w latach 1922—1939 był Imielin, w którym żyło ich prawie 50%.

W okresie międzywojennym Żydzi starobieruńscy trudnili się głównie handlem detalicznym, rzemiosłem i drobnym przemysłem. Właścicielem wapiennika w Dzieńkowicach był Jakub Ruebner, a w Nowym Bieruniu Louis Miedźwiński. Gospody posiadali: w Lędzinach Karol Berger i Karol Posner, a w Imielinie Nathan Gruenpeter.

Zakłady rzeźnicze prowadzili w Lędzinach Herman Schaal a w Imielinie Teodor Kaiser. Także w Imielinie krawiectwem trudnili się Karol Wohiermann i Judka Szeib, a piekarnia w tej miejscowości była własnością Hermana Freya. W Krasowach zakład krawiecki posiadał Sueskind Silberfeld.

Obok rzemieślników działali żydowscy kupcy detaliczni, którzy prowadzili sklepy spożywcze (Dzieńkowice — Mojżesz Hamburgier, Imielin — Ludwik Schaal, Nowy Bieruń — Flora Hammer) oraz tekstylne (Imielin — Gustaw Wachspers).

Wobec wyjazdu do Niemiec członków władz kahału starobieruńskiego w lipcu 1922 r., wybrano wówczas zarząd tymczasowy w składzie:

Jakub Rubner i Ludwik Schaal. Dopiero dnia 23 czerwca 1923 r. wybrano reprezentację żydowskiej gminy wyznaniowej w Bieruniu Starym, której członkami byli: Herman Frey, rzeźnik Markus Hercko (Kosztowy), kupiec Jegi Heiner (Nowy Bieruń), Herman Schaal i oberżysta Isidor Siechner (Smardzowice). W wyborach brało udział 14 płatników podatku gminnego. W miesiąc później, 23 lipca, reprezentacja wybrała trzyosobowy zarząd, w skład którego wchodził: Nathan Gruenpeter — kasjer kahału, Jakub Rtibner — prezes i Ludwik Schaal — wiceprezes. Wydział Administracyjny Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego zatwierdził wybory rady i przełożeństwa 5 września tego samego roku. Członkowie obu organów kahału mieli pełnić swe funkcje do końca 1928 r. Jednak wybory, które odbyły się w listopadzie 1928 r. wyłoniły reprezentację i przełożeństwo w identycznym składzie jak w 1923 r., co przedłużyło ich kadencję do końca 1934 r. W okresie międzywojennym synagoga w Bieruniu Starym była wykorzystywana jedynie sporadycznie, a to podczas nabożeństw pogrzebowych i z okazji wielkich świąt religijnych. Według lustracji z 1928 r. synagoga znajdowała się w tak złym stanie, że wymagała natychmiastowego remontu.

Kahał starobieruński w latach 1922—1939 nie posiadał własnego rabina, kantora, ani żadnego urzędnika religijnego. Nabożeństwa w dni świąteczne oraz z okazji obrzezań, ślubów i pogrzebów prowadzili zapraszani w tym celu rabini katowickcy.

W latach 1922—1924 był nim dr Louis Lewin, 1925—1928 dr Jecheskel Lewin, a w 1928—1939 dr Merdechaj Vogelmann lub Kalman Mordechaj Chamajdes. Nabożeństwa były przez nich odprawiane w języku niemieckim.

W 1924 r. karczmarz Adolf Weissmann, w którego gospodzie w Lędzinach mieściła się sala modlitwy wyjechał do Niemiec, zabierając ze sobą jej wyposażenie. Przed opuszczeniem Polski pozostawił je czasowo, zarządowi żydowskiej gminy wyznaniowej w Katowicach.

„Z dziejów Żydów bieruńskich”

Weissmann po osiedleniu się we Wrocławiu zażądał przesłania pozostawionego w Katowicach wyposażenia. Jednocześnie władze kahału starobieruńskiego wystąpiły o zwrot przedmiotów liturgicznych z Łędzin, które były własnością gminy.

Wydział Administracyjny Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego na prośbę Żydów starobieruńskich polecił kahałowi katowickiemu zatrzymać przedmioty będące powodem sporu, a kahał w Bieruniu zobowiązał do porozumienia się w tej sprawie z Adolfem Weissmannem, celem ustalenia prawa własności. Ostatecznie zgodził się on pozostawić je gminie za częściową odpłatnością, bowiem on był ich fundatorem i z jego funduszy była do tego czasu utrzymywana sala modlitwy w Łędzinach.

W połowie lat dwudziestych założono salę modlitwy w Imielinie. W 1923 r. kahał starobieruński posiadał 5600 marek niemieckich ulokowanych w myśłowickim Banku dla Handlu i Przemysłu. W latach 1922—1924 władze gminy nie pobierały rocznych podatków od wiernych. XV drugiej połowie lat dwudziestych roczne dochody kahału sięgały 1200 złotych, a wydatki 1000. W 1939 r. majątek ruchomy opiewał na 8000 złotych, a nieruchomości (cmentarz, synagoga i domy modlitwy) na 25 (100).

W okresie międzywojennym cheder już w Bieruniu Starym nie istniał. Żydowskie dzieci uczęszczały do polskich szkół powszechnych, a nauka religii ograniczała się do wiadomości przekazywanych przez rodziców.

W latach 1922—1939 nic działały już też na obszarze gminy wyznaniowej w Bieruniu (z uwagi na małą liczebność społeczności) żadne żydowskie organizacje. Życie publiczne ludności wyznania mojżeszowego ograniczało się do spraw kahału.

Wybuch II wojny światowej zastał jedynie kilkunastu Żydów w swych dotychczasowych miejscach osiedlenia. Większość z nich opuściła je w lipcu i sierpniu przenosząc się do centralnej Polski lub państw bałtyckich. Pozostali na miejscu już w pierwszych dniach września zostali pozbawieni prawa swobodnego dysponowania majątkiem.

O. Fitzner, szef administracji cywilnej w pasie granicznym, wydał 5 września 1939 r. rozporządzenie w sprawie konfiskaty majątku ruchomego i nieruchomego uchodźców, a 8 września zakazał swobodnego dysponowania walutami zagranicznymi, czekami, weksłami i metalami szlachetnymi. Ruediger - szef administracji cywilnej przy dowództwie 10 armii niemieckiej, 9 września zakazał bez zezwolenia władz niemieckich sprzedaży i nabywania wszelkich nieruchomości. Przepisy te, choć nie były skierowane bezpośrednio w Żydów górnośląskich, były jednak głównie przeciw nim wymierzone.

Dnia 16 września Fitzner poddał nadzorowi handel hurtowy i bankowość oraz sklepy, których właścicielami byli Żydzi. Miały być one opieczetowane i oddane pod komisaryczny zarząd. Dnia 17 września wydano zarządzenie o konfiskacie mienia obywateli byłego państwa polskiego, które dotyczyło prawie wyłącznie Żydów byłej polskiej części Górnego Śląska. W 1940 r. ludność żydowską z terenu kahału starobieruńskiego przewieziono do obozu przesiedleńczego w Oświęcimiu, który podlegał formalnie radzie starszych gminy miejscowego kahału. W kwietniu 1941 r. Żydów z tego obozu przetransportowano do gett w Będzinie i Sosnowcu, skąd od sierpnia 1943 do stycznia 1944 r. przewożono ich do miejsca zagłady w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu-Brzezince.

Dzieje Żydów starobieruńskich liczą 256 lat, od przełomu XVII / XVIII w. do 1940 r. Miejscowy kahał należał do najmniejszych gmin żydowskich na Górnym Śląsku. Było to wynikiem peryferyjnego położenia miasta i okolicznych wsi i tylko lokalnego ich znaczenia handlowo-rzemieślniczego. O finansowej słabości Żydów bieruńskich świadczy fakt, że prawdopodobnie nie mogli oni nigdy utrzymać własnego rabina, a zaledwie przez krótki okres posiadali kantora.

WYKAZ ZRÓDEŁ

Archiwalia

Archiwum Państwowe w Katowicach
Urząd Wojewódzki Śląski w Katowicach
Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Pszczynie Akta miasta Bierunia Starego
Landratsamt in Pless

Źródła drukowane, opracowania

- Adressbuch des Kreises Pless mit Kalender fuer das Jahre 1906. Pszczyna 1906.
- M. Antonow, Memoriał Abrahama Muhra z 1844 r. w sprawie zorganizowania na Górnym Śląsku żydowskiej kolonii rolniczej (w:) Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce 1957, nr 21, s. 118—124.
- T. Berenstein, A. Rutkowski, Prześladowania ludności żydowskiej w okresie hitlerowskiej administracji wojskowej w Polsce (1 IX 1939 —25 X 1939), cz. 2 (w:) Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce 1961, nr 39, s. 63—87.
- T. Berenstein, A. Rutkowski, Grabieżcza polityka gospodarcza hitlerowskiej administracji wojskowej w Polsce (w:) Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego W Polsce 1962, nr 42, s. 61—87.
- M. Bram, Geschichte der Juden in Schlesien, t. 1—6, Wrocław 1896—1917.
- M. Brann, Die Bedeutung der Juden fuer die Geschichte und Kultur Oberschlesien (w:) Oberschlesien ein Land deutscher Kultur, Gliwice 1921, s. 93—95.
- P. Franzke, Zur Geschichte der Juden in Beuthener Lande (w:) Mitteilungen des Beuthener Geschichts —und Museumseverenis 1928---1929, nr 11—12, s. 201—202.
- M. Fuks, Małe Judenraty w świetle „Gazety Żydowskiej” 1940—1942, cz. 1 (w:) Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce 1983, nr 126—127, s. 169—199.
- Die Gemeinden und Gutsbezirke der Provinz Schlesien und ihre Bevoelkerung. Nach den Urmateriallien der allgemeinen Volkszehlung 1 Dezember 1910 und anderer amtlicher Quellen bearbeitet nom Koeniglichen Statistischen Bureau, Berlin 1874.
- Gemeindelexikon fuer die Provinz Schlesien auf Grund der Materialien der Volkszhlung vom 1 Dezember 1885 und anderer amtlicher Quellen bearbeitet vom Koeniglichen Statistischen Bureau, Berlin 1887.
- Gemeindelexikon fuer die Provinz Schlesien auf Grund der Materialien der Volkszehlung vom 2 Dezember 1895 und anderer amtlicher Quellen bearbeitet vom Koeniglichen Statistischen Bureau, Berlin 1898.
- Gemeindelexikon fuer die Provinz Schlesien auf Grund der Materialien der Volkszehlung vom 1 Dezember 1905 und anderer amtlicher Quellen bearbeitet vom Koeniglichen Statistischen Bureau, Berlin 1908.
- Gemeindelexikon aul Grund der Ergebnisse der Volkszehlung vom 1 Dezember 1910 und anderer amtlicher quellen bearbeitet yom Koeniglich Preussischen Statistischen Landesamte, Heft 6. Regierungsbezirk Oppeln, Berlin 1912.
- J. Jagielski, Zabytki żydowskie w Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce (w:) Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce 1985, nr 135—136, s. 143—161.

„Z dziejów Żydów bieruńskich”

- J. Jaros, Grabież mienia Żydów przez władze hitlerowskie w świetle akt Urzędu Powierniczego w Katowicach (w:) Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce 1961, nr 38, s. 103—117.
- J. Jaros, Wiadomości o Żydach czynnych w polskim przemyśle węglowym (w:) Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce 1960, nr 35, s. 87—99.
- J. G. Knie, Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht der Doerfer, Fleken, Staedte und anderen Orte der Koeniglichen Preussischen Provinz Schlesien, Wrocław 1845.
- J. G. Knie, J. M. L. Melcher, Geographische Beschreibung vom Schlesien preussischen Antheils der Grafschaft Glatz und der preussischen Markgrafschaft Ober-Lonsitz, t. 2, oz. 1, z. 1, Wrocław 1827.
- L. Musioł, Lędziny. Monografia historyczna (oprac. 1954, maszynopis w zbiorach specjalnych Biblioteki Śląskiej w Katowicach).
- L. Musioł, Bieruń. Z dziejów miasta, kościoła i parafii (oprac. 1953, uzupełn. 1970, maszynopis w zbiorach specjalnych Biblioteki Śląskiej w Katowicach).
- L. Musioł, Pszczyna, Monografia historyczna, Katowice 1936.
- L. Musioł, Tychy. Monografia historyczna, Katowice 1939.
- Podręcznik powiatu pszczyńskiego (wojew. śląskie). Styczeń 1933, Pszczyna 1933.
- K. Prus, Z przeszłości Mikołowa i okolicy. Mikołów 1932.
- F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie na Śląsku (w:) Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce 1960, nr 34, s. 3—27.
- Śląskie Wiadomości Statystyczne 1937.
- F. Triest, Topographisches Handbuch von Oberschlesien, t. 1, Wrocław 1864.

mgr WOJCIECH JAWORSKI - (ur. w 1960 r. w Sosnowcu) asystent w Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach, absolwent Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego. Zajmuje się badaniem dziejów Żydów na Górnym Śląsku i w Zagłębiu i Dąbrowskim w XIX i XX wieku.

Autor między innymi następujących publikacji: Żydowskie gminy wyznaniowe w Zagłębiu Dąbrowskim; Żydowskie partie polityczne w Zagłębiu Dąbrowskim do 1939 r. w świetle źródeł archiwalnych; Organizacje Żydowskie w Zagłębiu Dąbrowskim do 1939 r., Stosunki demograficzne ludności żydowskiej w województwie śląskim w latach 1922—1939; Żydzi w Zagłębiu Dąbrowskim do 1939 r.